

A NAGYVÁRADI NYOMDÁSZAT A XIX. SZÁZADBAN.

NAMÉNYI LAJOSTÓL.

Mármarosi Gottlieb Antal 1804 júliusában megkötötte a nyomdavételi szerződést Lajcsák Ferencz váradi szemináriumi előjáróval, a ki Miklósi Ferencz váradi püspök jóváhagyásával ugyanazon pontokat állapította meg, melyeket már ismertettünk.¹

Gottlieb kiváló és képzett nyomdász, tevékeny, szorgalmas ember, ki első nyomdáját Váczott rendezte be. Sajtótermékein meglátszik a magyar nyomdászat haladása; betűi szép metszésűek, nyomása tiszta, tetszetős. Nevét országszerte ismerik és joggal hivatkozik hírnevére, mikor a váradi nyomda elnyeréseért pályázik. A váradi püspök vele Budán találkozva, hallani sem akart más pályázó felől.² Személyét is igen kedvelték Váczott. Előbb esküdtje a városnak, majd második gyám; utóbb 1809-ben tiszteletbeli tanácsnok, sőt később városi kapitány. Emellett maradt ideje, hogy a siketnémákat is tanítsa a nyomdászat mesterségére. Kortársai magasztalólag emlékeznek meg polgári érenyeiről.³ Nagy összeköttetései következtében, könnyen eszközli ki a nyomdászati engedélyeket; Vác után Nagyváradon állít fel nyomdát, sőt egy évvel később már Mármarosszigeten akar sajtót felállítani és erre még ez évben el is nyeri az engedélyt.⁴ Bereg, Ugocsa és Mármaros vármegyék sürgetik a szabadság megadását, arra hivatkozva, hogy atyja 52 esztendeig viselt királyi

¹ L. Naményi Lajos, A nagyváradi nyomdászat története. Magyar Könyvszemle, 1901. évf. — A szerződés eredetije Biharvármegye levéltárában: 1805. 40. Fasc. VI.

² Szigethy Mihály vallomása a Gottlieb és Szigethy közt felmerült surlódás elintézésére kiküldött bizottság előtt. U. o. 1805. 40. Fasc. VI.

³ Ver. Ofner-Pester Ztg. 1822. 95. sz.

⁴ Orsz. Lvtl. H. Tan. 1806. 51. Rev. Libr. No 4.

tisztséget.¹ De pénz és megfelelő szakemberek híján nem rendezheti be nyomdáját, amiben különben gyarló egészsége is gátolja. Még 1806. végén halasztást kér a jövő tavaszig, bár a gépet már október 9-én a debreczeni vásárkor elküldte és azt hiszi, hogy Simonsits pater kezében lesz. A betűket is nemsokára küldi, addig pedig az elvállalt munkát Vácra szállítja.²

A mármarosai nyomdához társat keresve ismerkedik meg Szigethy Mihálylyal, a debreczeni városi nyomda vezetőjével. 1804. augusztus 31-ikén keresi fel első ízben levelével Szigethyt. Értesíti, hogy megvette a váradi és mármarosai nyomdát. Miután hallotta, hogy gróf Károlyi elhanyagolt nyomdáját akarja megvenni, felszólítja, egyesüljenek, így az egész környék az övék volna és könnyen boldogulnának. Szigethy saját gazdája lenne. Ha egyesülni akar vele, írja meg szándékát, mert Vácra úgy sem vezetheti vidéki nyomdáit és a mármarosiak is sürgetik a nyomda felállítását. Az oláh püspökök megígérték, hogy az oláh könyvek kinyomatását kérelmezik ő felségétől, mert az universitás nem győzi. Váradi factorával elszámolt. Majd félesztendeig volt egyedül; azután 3 legényt küldött segítségül, mégis 1400 forint a költségtöbblet, holott neki ugyanennyi idő alatt csak 1005 frt kellett. Megnyugtítja, hogy csak egy gyermeke van; ma-holnap minden Szigethyé lehet, mert neki Vácra sok jószága is van.

Szigethy azonban nem fogadta el ez ajánlatát; ő a váradi nyomdát akarta volna megvenni. De ezt Gottlieb nem adhatta. A mármarosai engedélyt azonban eladja, de ezzel is nagy kárt okoz magának, mert voltak éveit, mikor a királyi administratortól 1000—2000 forintot kapott. Most is Sárvári Pál 400 forint ára munkát adott. Ez évben 30,000 tabellát nyomtatott a vármegyének. Most mégint 8000-et kértek. Ott jó dolga van a nyomdásznak. S egész Moldvában nincsen nyomda; Lengyelországgal is határos; Erdélyben is sok királyi dicasterium van, mégis 1000 frtért átengedi a jogot. A mármarosai engedélyt csak Bereg, Ugocsa, Mármaros vármegyék sürgetésére adták. Gottlieb azonban jobb szeretné, ha a váradi nyomdánál volna társa legalább két esztendőre, 2000 forint betéttel, fele haszonra és költségre. Két esztendő

¹ Gottlieb levele Szigethyhez 1804. szept. 17-én. Biharvármegye Lvltr. 1805. 40. Fasc. VI.

² Orsz. Lvltr. H, Tan. 1807. 8. Revis. Libr. No 4.

mulva új szerződést kötnek; vagy hosszabb időre, vagy örökre átadja. Ha társ lesz, a faktor megmarad; de Szigethy lesz a parancsoló. A szerződést csak állítsa össze, majd aláírja. Ha fixumért akarna hozzájönni, 400 frtot ígér esztendőkként, de jobb volna, ha saját gazdája lenne. Ha a mármarosit akarja, küldje a pénzt, mindjárt átadja, de ő jobb szeretné a váradi társas üzletet. Sokat költött arra, de már megy lassan. Ha belép: a papirost, festéket és a többit átveszi, mintha most vennék. Évente azonban egyszer meglátogatná. A legény-regulatiot reá bizza. Ha társa lesz, házat is vesznek Váradon. A szeminárium annyi pénzt ígért, a mennyit akar és ajánlja, hogy házat vegyen.

1804. október 5-én ismét azt írja Gottlieb, hogy a váradi nyomdát a szeminárium tudta nélkül nem adhatja el, de van és lesz rá mód, ha Szigethynek kedve van, hogy ezt úgy adja át, mint ő vette. Legfeljebb ő is elismeri, hogy másnak el nem adja. A mármarosi just ne drágálja. 1793-ban 5200 frt ára munkát küldött a kir. adminisztratornak, és most is sokat nyomat oda. Ha egyszerre nem is teszi le az 1000 forintot a szigeti nyomdáért, elfogadja felét most, felét esztendőre. Ha ott nem tetszenék, átjöhetne Váradra. Faktornak kell lenni Váradon, ki őt képviseli; azonban Szigethy lesz a főnök. Medián papirost, kis papirost és egy inast, ki már egy esztendeje tanult, küldött oda; sokat költött már a váradi nyomdára. Sürgeti a választ a mármarosi ügyben, mert már vannak vevői.

Ha a váradinál lesz társ — írja ismét 1804. október 24-én — akkor a házbér két részre oszlik. A factor is fizet házbért és Szigethy is fogadhat ott szállást. A mikor belép új számadás kezdődik. Ha Szigetre nem megy, ő állít fel nyomdát, mert nagyon sürgetik a megyék és az orosz püspökök Munkácsról.¹

Míg azonban ez a levelezés folyik, Szigethy érdeklődik Medgyesi Pál volt diószegi nyomdája iránt és ezt 1804. december 4-én kelt szerződés alapján Medgyesi Pál özvegyétől Oláh Máriától és leányától Medgyesi Klárától 340 Rh. forintért meg is veszi. Vinkulumnak mindkét fél 500 Rh. forintot tesz le.²

¹ Gottlieb levelei Szigethy Mihályhoz Biharvármegye levéltárában. Anno 1805. Fasc. VI.

² Szerződés eredetije u. o.

Ismerjük a felmerült költségek jegyzékét is :

Specificatioja

azon költségemnek, melyeket néhai Diószegi és N.-Váradai Typographus Medgyesi Pál uram özvegyétől megvett Typographiámra kiadtam, melyek is a következők :

Nap	Hónap	Esztendő	A mire költöttem	Summája
24-a.	Sept.	1804.	Elmenvénn N.-Váradra a' Város megnézésére, fizettem szekérbért ... .. a költségem jövet s menet, ment in Summa	Rhfrt 2. 4.
27-a.	Dec.	1804.	Néhai Medgyesi Pál Uram Typographiáját a' benne találtatott ótska betűkkel, a' melly 3 mázsa 25 fontra ment; a Felsőleges néhai II-ik József császár ő Felsőgétől nyert szabadsággal örök árronn megvévén fizettem érte in Summa	340.
1-a.	Jan.	1805.	Ismét elmenvénn N.-Váradra fizettem a' szerkeret, Váradonn tiz napot töltvénn fizettem kosztra és quartélyra in Summa	13.
8-a.	Jan.	1805.	A' T. N. Vgye Protocollumából Archivarius Ts. Lányi úr által kiiratván N. Medgyesi Pál Uram Typographiájának 4-a. Sept. 1787. Eszt. költt. Publicatiojának Extractussát fizettem érte	1.
10-a.	Jan.	1805.	Vissza Debreczenig fizettem szekérbért ... Az úti költségem volt in Summa	5. 2.
18-a.	Jan.	1805.	Elmenvénn Pestre, fizettem szekérbért ...	10.
21-a.	Jan.	1805.	Felérvén Pestre kellett ottan töltenem 30 napot, melly idő alatt a' szükséges dolgokra költöttem in Summa	100.
20-a.	Febr.	1805.	Hazafelé indulvann, fizettem szekérbért ... Felmenet és lejövet költöttem az útban Pestenn, Budánn és Pozsonbann, commitáltam külömb-külföféle újj Betüket és egyéb Typográphiához megkívántató Materiákat ad valorem 3580 Rhforint árát a mellyre hagytam Felpénzt külömb-külfö helyekenn in Summa	10. 8. 1000.
24-a.	April	1805.	Felküdvénn a' Tuseriába a' megvett ótska betüket fizettem érte vecturát in Summa A' Papiros-tsináló Urnak commitáltam külömb-külföféle Papirosokat, Bibulát és az ugynevezett Poppendeckelt ad valorem Ezer 1000 Rhfrt árrát. Mellyre hagytam felpénzt	13. 400.

26-a. April 1805.	Ismét elmenvénn Váradra Házát keresni, fizettem szekérbért	4.
	Ottan töltvénn 8 napot költöttem kosztra és quartélyra in Summa	8.
5-a. Maji 1805.	Visszamenvénn Debreczenbe fizettem a sze- kérbért	5.
	Jövet és menet volt az úti költségem	2.
29-a. Maji 1805.	Ide N.-Váradra költözvén, fizettem 4 sze- kéreknek a 25 Rhfrt in Summa	100.
	Nyolcz szekérhez való Ember étele és itala 3 napra in Summa	10.
	Kiadatott Summa	2037.

Sgn. N.-Várad, 10-a. aug. 1805.

Szigethy Mihály

Typográfus és N.-Várad i lakos.

De alig telepedett le, 1805. május 17-én Tichy János, a Gottlieb-nyomda üzletvezető faktora már ama kérelemmel fordult Tokody György kir. tanácsoshoz, a nagyvárad kerület studiorum directorához, hogy gátolja meg Szigethy Mihály nyomda-nyitási szándékát és terjeszse ezt a helytartótanács elé. Váradnak új nyomdára nincsen szüksége és ez Gottliebra különben is káros és sérelmes volna. A vezetése alatti nyomda az egész környéknek egyedül álló nyomdája és ez látja el minden nyomtatványnyal. Minden munkát gyorsan, késedelem nélkül szokott elintézni. Felemlíti továbbá, hogy midőn Gottlieb a seminariumi nyomdát átvette, a szerződésben ama feltételt kötötte ki, hogy minden tulajdonjog ő reá szállván, másnak privilegium ne adassék, más nyomda mellette fel ne állittassék. Ezért rá nézve az új nyomda felállítása sérelmes. Jövedelme is csökkenne, pedig az elhanyagolt és hiányos nyomda rendezésére, felszerelésére tetemes kiadása volt, a mi csak kis részben térült meg mind-edig. E mellett a papiros szállítása is sokba kerül Váczról és a házon is sok a teher. Végül figyelmébe ajánlja Tokodynak, hogy Szigethynek csendes társa Sándorffy József, a megyei fizikus, ki Bécsből hozott betűket és felszerelése egy teljes nyomdára elég; ezért áll érdekében Szigethyt az új nyomda felállításában támogatni.

A helytartó tanács Tokody felterjesztésére már 1805. június 11-én elrendelte az ügy megvizsgálását. Megjegyzi azonban, hogy

a Medgyesi által alapított diószegi nyomda a cenzura könnyebb eszközlése végett lett Nagyváradra a Körös-utczába helyezve.

Tokody György Sándorffy Józsefet hallgatta ki első sorban, ki Tichy kérvényére a következőket adta elő.

Tény az, hogy Bécsből magyar típusokat hozott haza Váradra, a melyeket Bécsben az Ephemerides Medicae nyomtatásánál használt, mivel a német nyomdásznak magyar betűi nem voltak.

Mikor Váradra hívták honfitársai főfizikusnak, őfelsége megengedte, hogy az Ephemerideseket itthon is folytassa, nehogy a hazai nyomdák szegényére másutt kellessen kiadnia. Ezért megvette a bécsi nyomdától a magyar betűket és a papírt is.

A mint visszatért két nyomdára volt figyelemmel: az egyik a körös-utczai, a másik a seminariumi. Gottlieböt kereste fel először, hogy a költségek felől tudakozódjék. Nagy, szinte hallatlan árt kért, pedig a betűk és a papír össze sem volt hasonlítható a sajátjával. Ezeket sokkal alkalmasabbaknak találta és fel is ajánlotta Gottliebnek, ki ennek daczára minden ívért négy forintot kért, tehát többet mint Bécsben fizetett. Gottlieb ekkor figyelmeztette, hogy a típusokat nem szabad a házánál tartani. Miután a fennálló törvényeket és rendszabályokat megsérteni nem akarta, betűit Rhédei, kir. kamarás házánál helyezte el.

Olcóbb nyomdászt keresett és ekkor lépett érintkezésbe Szigethyvel, ki megvette Medgyesiné, az özvegy nyomdászné tulajdonát és virágzóvá akarta tenni az elhanyagolt nyomdát. Ha némelykor őt egyben-másban tanácssal, munkával segítette is, ezt tudományszeretetből tette, mert fájt látnia, hogy a tudomány emberei éjt nappallá téve dolgoznak, mégis majdnem éhen halnak, a nyomtatók pedig, mint pl. Trattnerék meggazdagodnak.

A Szigethy-nyomda nem új nyomda, hanem folytatása a cenzura könnyebb kezelése miatt a megye által a Körös-utczába helyezett nyomdának. Gottlieb nyomdája különben sem végzi a dolgát pontosan és rendesen. Bizonyoság rá Budai tanár esete, a ki már két év óta sürgeti könyve kiadását. Gottliebnek Váczott, Mármaroszigeten és Várad-Olasziban van nyomdája; három nyomdát pedig egyformán jól gondozni, vezetni nem lehet. De oly népes helyen, mint a minő Várad, hol több tudományt művelő férfi van s a király által alapított akadémia létezik, nem is elégséges egy

nyomdász, ki csupa haszonlesésből mintegy monopoliumot csinál a nyomdászatból. A második nyomda szükséges és ennek helyreállítását kérni kell ő felségétől. A mi pedig a kizárólagos jogot illeti, ezt a szemináriumi nyomda megvételekor magának senki sem biztosíthatta, ez egyedül ő felsége joga és ezt megsérteni nem lehet.

Utóbb bizottság lett ez ügy megvizsgálására kiküldve, mely meghallgatta a szeminarium véleményét is. Jelentése szerint Gottlieb optimo iure vette a nyomdát és a szeminarium kötelezte magát őt új nyomda felállításával szemben megvédelmezni. Sándorffy már Bécsből írt, hogy részes akar lenni a nyomdánál, de ebbe Gottlieb beleegyezni nem akart. Amaz érv, hogy Gottliebnek három nyomdája van, elesik, mert ezek egymással összefüggésben nincsenek. Különben Szigethynek is van egy virágzó nyomdája, a gróf Károlyi-féle. A literatura kára nélkül két nyomda nem állhat fenn Váradon. Különben úgy is ott van a szomszédságban a debreczeni, a nagykárolyi, kassai és temesvári nyomda. Végre az írás vágyát inkább korlátozni kellene, mint elősegíteni; mert a jó litteratura érdekében van, hogy kevesbitsék a kiadási alkalmat.

Kihallgatták Lajcsák Ferenczet is, ki annak idején a szerződést Gottlieb Antallal megkötötte. Első sorban hangsulyozza, hogy a szeminariumnak már rég van nyomdája. Betüit részben a püspökök adományozták, részben pedig Gánóczy kanonok adta 1784-ben. Több szakértő nyomdász igazgatta, mint Wolff, Eiczenberger, Balent stb. 1799-ben betüi már igen megromlottak, de azért Gutmann Pál 50 rh. forintért mégis bérbe vette. Leginkább rubrikákat, táblázatokat, iskolai értesítőket és vásári hirdetésekét nyomott rajta. 1802-ben a bérletet felmondta. 1803-ban Gottlieb Antal bérelte, de egy év mulva belátta, hogy a hiányos berendezésű és romlott betűkkel felszerelt nyomdát nem használhatja és azért megvételére ajánkozott, hogy azt kibővíthesse. A vételár 1000 rh. forint, azonban a typographia jogáért és felszereléséért — a régi betűk sulya mintegy 20 mázsa volt — igen kevés. De viszont a szeminarium a nyomda romlott volta miatt a nyomtatást nem gyakorolhatta tovább és ezért a közjó érdekében, inkább eladta a nyomdát. Mikor már a szerződés megvolt kötve, tette Sándorffy, a megye physikusa, azt az ajánlatot, hogy a nyom-

dát megveszi és a Bécsből hozott betüivel felszereli. De ekkor már késő volt és különben Gottliebtől is jó eredményt várt. Sándorffy ekkor kijelentette, hogy Váradon egy második nyomdát fog állítani és mindjárt abban fáradozott, hogy Szigethy Mihálynak, a Debreczenből elmozdított faktornak, a diószegi kicsiny és csekély értékű nyomda megszerzésében és a nyomtatási jog kieszközlésében segítségére legyen. De a diószegi nyomda soha Váradon nem működött. Tény, hogy a Medgyesi nyomdász özvegye férje halála után a Körös-utczába hozta a betüket és a nyomda felszerelést, de soha nem nyomtatott vele. A nyomda eladásánál bátran tehetette a szeminarium azt az ígéretet, hogy más nyomda felállítását megakadályozza, mert erre nézve a szeminarium csakugyan birt privilegiummal és míg őfelsége ezt meg nem másítja, addig ezt tőle senki el nem vitathatja. Gottlieb magyarsága ellen sem tehető kifogás. Azt sem állította még senki, hogy Gottlieb drágán dolgozik. Sándorffy működését úgy tünteti fel, mintha a literatura elősegítéseért működne. Nézete szerint nem kell minden irkafirkát kinyomatni. Meg kell zabolázni az írás dühét, mert ez inkább rontja, mint segíti a literatúrát. Literaturánk nagyon hitvány. Nincs benne valamire való munka, a legtöbb csak arra való, hogy a kereskedők csomagoljanak bele. Ezért elegendő egy nyomda Váradon, a közelben úgy is van elég.

Végül Szigethy Mihályt hallgatták ki. Előadta, hogy a nyomdászatot Webernél Pozsonyban tanulta, majd több városban volt, míg 1787 augusztus 6-án Debreczenbe került és a városi tanács jóvoltából a városi nyomdánál volt ötödfél esztendeig, mint legény (socius), azután pedig provizor lett. E hivatalt 17 esztendeig viselte. Erre alkalmas is volt. Már provizorsága idején foglalkozott azzal, (1802) hogy a szeminariumi nyomdát megveszi. Érintkezésbe is lépett Zolnay Antal prefektussal, de 1803. április 24-én Gottlieb felkereste Debreczenben s kijelentette, hogy ő beszélt az új püspökkel Budán, ki inkább örökre bezáratja a nyomdát, semhogy Szigethynek engedje át. Gottliebnek azonban átengedik és ő meg is veszi a nyomdát; 2 vagy 3 esztendeig társának tekinti Szigethyt, utóbb pedig örökre átadja. De a nyomda megvétele után, meggyőződve arról, hogy Gottlieb szándékát megváltoztatta, inkább Nagy-Károlyba ment és átvette gróf Károlyiné nyomdáját. Gottlieb erről értesülve.

mindent elkövetett, hogy szándékát megakadályozza és azon fáradozott, hogy vele együtt működjön. De megfontolta a dolgot és inkább megvette Medgyesi Pál nyomdáját. Váradra jövén, azt ajánlotta Beöthy László alispán, hogy inkább Váradon legyen a nyomda, mint Diószegen, mert így mindenkor a könyvrevizor szeme előtt lehet. Ezzel ment fel Budára, hol ezt jóvá is hagyták.

A nyomda helyreállítására 2037 Rh. forintot költött, mert virágzásra akarta hozni azt, mit 1798-ban Medgyesi veje, Rába István folytatott és biztosra vette, hogy a mit II. József császár Medgyesi Pálnak 1787-ben engedélyezett, azt neki is megadják. De ezzel az engedéllyel ő nem akar »kupeczkedni«, mint Gottlieb Antal, ki több engedélyt eszközölt ki, csakhogy egész vidéket uraljon és utóbb a nyomdákat jó nyereséggel eladhassa. Ő ezzel szemben, egyedül a becsületes megélhetésre törekszik.

Kéri kérése figyelembevételét, mi annál is inkább szükséges, mert így megakadályozzák Gottlieb törekvéseit, ki úgyszólván monopolizálja a nyomdászatot és már majdnem kétszer oly drágán nyomatja az ívet, mint ez külföldön szokás. A munkát sem győzi, sok könyv nyomtatlanul hever, mit Szigethy feldolgozhatna. Ha azonban kérését nem teljesítik, elszegényedik, tönkre megy.

Az 1805. szeptember 21-én Várad-Olasziban tartott közgyűlés foglalkozott a Gottlieb és Szigethy közt felmerült surlódással. A kiküldött »deputatio« meggyőződött Tichy Jánosnak, Gottlieb faktorának és Szigethy Mihálynak meghallgatása után, hogy Szigethyre nem lehetett rábizonyítani, miszerint tiltott könyveket nyomatott és kétségtelen, hogy eddig is a litteratura előmozdítására törekedett. Azért megengedik, hogy nyomdáját Diószegről Váradra tegye át, itt van a cenzura is, így a felügyelet is könnyebb és rendesebb lehet; viszont ha ezt megtagadják, Szigethy, ki már mindenét a nyomdába fektette, végső szegénységre jutna. A küldöttség az engedély megadását azzal indokolja, hogy Gottliebnek ép oly kevéssé árt, ha Szigethynek Váradon lesz nyomdája, mintha Váradtól 3 órányira Diószegen volna. Viszont ha a nyomda Váradon felállítatik, Gottlieb nem lesz egyedül, nem nyomtathat oly drágán. Mindezt figyelembe véve pártolólág terjesztik Szigethy kérését a helytartótanács elé.¹

¹ Biharvármegye Levéltárában 1805. 40. Fasc VI. alatt az összes iratok.

A felterjesztésnek sikere volt, mert 1806 április 1-én a kir helytartótanács István nádor aláírásával arról értesíti Biharvármegyét, hogy a Diószegről Váradra hozott nyomda használatára jogot ad Szigethy Mihálynak,¹ ki mint szabad könyvnyomtató sietve kéri a megye alispánjától, hogy engedélyiratát a közgyűlés elé terjeszse és megerősítse.²

Igy ért véget a Gottlieb és Szigethy közt felmerült engedélyjogi kérdés. A papnövelde, bár védelmére kelt Gottliebnek, nem gátolhatta meg az újabb nyomda felállítását.

Először van tehát Váradon két nyomda. Megkezdődik a versengés és a nyomdászati munkák külsején ez csakhamar észre vehető. Gottlieb bár addigi nyomtatványain is tetszetősek a betűk, több gondot fordít a technikai kivitelre és csak arra törekszik, hogy a felvett küzdelmet, Szigethy Mihálylyal szemben minél nagyobb sikerrel folytathassa. S bár Szigethy Mihály mellett Sándorffy József, a közkedvelt főorvos állott, ki Várad társadalmi életében jelentékeny szerepet játszott és Rhédei Lajos, a főispán is kegyelte, még sem tudta célját elérni.

Annak okát, hogy Szigethy törekvései daczára sem érvényesülhetett, abban is kell keresnünk, hogy Gottlieb mögött ott voltak a katolikus papok, a kik őt a vezetősök alatt álló iskolák, intézményeknél sűrűn foglalkoztatták és összeköttetések révén, ajánlataikkal lépten nyomon segítettek.

Elteltekintve ettől hozzájárult Szigethy mellőzéséhez még ama körülmény is, hogy nem a legjobb hírnév előzte meg letelepedését. A lefolyt engedély megadási vita alkalmával maga Szigethy említi, hogy minő uton került Debreczenbe, de elhallgatja, hogy minő okok következtében vált meg a városi debreczeni nyomdánál viselt provizori állástól.

Ép úgy, mint előbb Vadászi László és Domokos Imre feljelentései következtében Huszti Imre provizort, Szigethyt is azért mentik föl a debreczeni városi nyomdánál viselt állásától, mert kevesebb könyv-példánnyal számolt el, mint a mennyit nyomtatott,³

De Szigethy Mihálynak nem ez volt első összeütközése a törvényekkel. A debreczeni városi levéltárban meg van a Szigethy

¹ U. o. 1806. 2. Fasc. VI.

² U. o. 1806. 6. Fasc. XII.

³ Debreczeni városi Lvtár. 1792. febr. 3. tanácsülési jzköv. 122. sz.

Mihály részére kiállított erkölcsi bizonyítvány, mit a nagy-károlyi nyomda elnyerésekor kért és ebben arra is utalnak, hogy Bánki Zsigmond nejével, Koszta Máriával folytatott bensőbb viszony következtében, mert a folyton viszálykodó házastársnak mérget szerzett be, vizsgálat alatt állott és csak hosszas idő múltán lett felmentve.

Az 1803. évi feljelentést ellene a »betsületes compactor czéh« tette, mert észrevették, hogy a város által nyomtatott könyveket napának, Debreczeninének adta el, ki ezeket a vásárookra vitte és ott a kompaktoroktól többet kért, mint a mily ár meg volt engedve. E mellett hozatott Pozsonyból is oly kiadásokat, melyek csinosabbak voltak, mint a debreczeni nyomtatványok, és ez által a helyi nyomtatványok elterjedésének is ártott.

Pelsöczy András, Ónodi György, Gönyüi György, Barta István, Telegdi Gábor, Szer István, Tóth Mihály, Csépan György debreczeni compactorok és a vásárookra oda járók vallomásaiból kitűnt, hogy míg a Gradualét előbb 1 frt 42 krért adta, utóbb 2 frtért számította; a zsolttárok pedig hol 10, hol 12 krajczárért árusította. De legjobban felemelte az árát az ABC szának mert ezeket utóbb 2 frt helyett 3 frt 20 krért adta el. Ép így szabályellenesen járt el, mikor a pozsonyi zsolttárok már 5 éve árulta. Végre pedig a mappákat (a kemény papírt) ép úgy mint az írópapírt, a mit a vásárra hoztak, összevásárolgatta, hogy a kisebb eladásoknál napa által az árakat felemelhesse.

De ha Szigethy jelleme kifogás alá is esik, nem tagadhatjuk meg törekvéseinek helyességét. Betűi elég csinosak, lépést törekszik tartani Gottliebbal és neki is sikerül nyomdája részére több érdekes művet, néhány jeles író meg szerzeni. Így Szigethynél jelennek meg *Aranka* György »Elme játéka«, (1806.) *Babotsai* István »Vigkedvü Mihály« című drámája, *Csokonai* Vitéz Mihály »Dorottya«-jának második kiadása, (1808.) *Hatvani* István, a nagy hírű debreczeni professor, négy műve, *Inátsi* Gábornak Kántor Gerzson halálára írt költeménye, *Kónyi* János »Ártatlan mulatása« *Perecsényi* Nagy László több könyve, köztük »Aradmegye teljes ismertetése.« Ezekon kívül Szigethy Mihály maga is megpróbálkozik a versírással és két füzetkét ad ki: Teleki Sámuel nevenapjára és Rhédey Lajos főispán beiktatására (1808.).

Gottlieb, úgy látszik, mindig tartott attól, hogy Szigethy

Mihály megerősödik, vagy talán a nyomott árak mellett nem volt oly haszonra kilátás, a minőt e vállalattól remélt, mert 1808-ban Tichy Jánosnak, eddigi faktorának adta át a nyomdát.

Tichy már régebb idő óta volt alkalmazva Gottlieb váradi nyomdájánál. Értelmességének, ügyességének elég jelét adta a Gottlieb és Szigethy közt felmerült vitában, a melyben ő képviselte Gottliebét. Különben néhány szóval találóan jellemzi őt Gottlieb ama levelében, melyet 1804 október 5-én írt Szigethyhez, mikor a váradi nyomdához társul akarta megverni: »Ez a Tichy nevezetű Factorom igen Szelid, jó ember, dolgozó, ő úgy fog dolgozni, mint akármely legény; tud jól németül, oláhul, magyarul.« Az akkori viszonyokhoz képest tehát elég nyelvismerete volt és úgy látszik akkor lépett Gottlieb szolgálatába, mikor a máramarosi nyomdáját megelőzőleg oláh nyomtatványokat is készített. De nemcsak faktora, hanem szedője is volt a nyomdának, hiszen ismerve az akkori viszonyokat, jól tudjuk, hogy gyakran a főnök maga végezte a szedői teendőket is. S Gottlieb is szükségesnek tartja kiemelni, hogy úgy dolgozik, mint akármely legény.

Tichy, a fent elősorolt okokon kívül talán azért vehette át a nyomdát, mert ekkor megnősülve némi anyagi támogatásra tett szert. De ha nem is ismerjük a nyomdaátadás határozott okait, annyi bizonyos, hogy kedvelt egyénnek lett tulajdona, kinek esküvője alkalmából »menyegzői öröm illattal« telt verset is írt Pásztory Ferencz. (Megjelent 1808-ban Tichy János nyomdájában.)

Tichy 1808-tól 1839-ig birta e nyomdát; harminczegy éven át, tehát oly sokáig, mint még eddig egy váradi nyomdász sem. S mindig volt munkája, mert eltekintve a hivatalos nyomtatványoktól, apróbb munkáktól, volt olyan év, melyben 18 könyvet nyomtatott. Ha tekintetbe vesszük, hogy a váradi nyomda ekkor még csak a harmadrendű nyomdák sorába tartozott, ez az eredmény is kielégítő. Tichy nyomdáját több ízben újból felszerelte, betűit kicserélte és latin, magyar, német művek nyomására rendezte be, sőt itt jelent meg 1809-ben a Váradon nyomtatott első francia mű is, Hatvani István: »Essai des sentiments« czimű könyve. A korabeli írók közül leginkább foglalkoztatják *Bárdos* József (ABC), *Csokonai* Vitéz Mihály, *Dietrich* Miklós (5 könyvvvel), *Faliczky* Jánosné, az első magyar drámaírónők egyike, *Gedeon* László, *Hampl* József (több alkalmi költeménnyel), *Hatvani* Ist-

ván, Biharmegye tanácsosa, *Hazucha* Xav. Ferencz. *Komlossy* Antal, *Percsényi Nagy* László, *Mook* Moyses, *Pechata* János, *Sipos* Antal és József.

Sajnos, hogy sajtója legtöbb művének nincs irodalomtörténeti jelentősége. Leginkább alkalmi műveiket nyomatták ki a nagyváradi és környékbeli írók, miket valamely névnap, örömmünnep, esküvő, temetés alkalmából írtak rimes sorokban vagy ékes prózában. Ezek mellé sorakoznak az énekes könyvek, zsoltárok és néhány hitvitázó nyomtatványa. Ez időszakban jelennek meg első ízben füzet-alakban a hivatalos nyomtatványok és ekkor indul meg (1833-ban) az »Ó és új nagyváradi kalendárium« is, melyből Tichy János hét évfolyamot adott ki.

Nyomdájáról két feljegyzést ismerünk, melyből azonban nem következtethetünk arra, hogy a nyomda emelkedett volna. Mert 1817-ben, mikor Trattner a létező magyarországi könyvnyomtató műhelyekről írt több érdekes cikket, a nagyváradi nyomdában csak egy segéd és egy nyomó volt alkalmazva és ugyancsak ennyi munkaerőt említ a M. Könyvszemlében¹ ama cikk is, mely a jelen század harmadik tizedében létező könyvnyomdák viszonyaival foglalkozik. Sőt megemlíti, hogy leginkább csak váltó munkákat nyomtat és évente papírszüksége nem több 22 bálnál. Fogyasztása tehát kevés és a nyomda jelelentségre nem emelkedik.

A nyomdában 31 évi működés alatt több mint 200 könyv jelent meg, a melyeknek alig egy negyede latin, a többi — néhány darab kivételével — magyar nyelvű.

Tichy János kevéssel halála előtt (1838. decz. 21.) társul vette maga mellé Alajos fiát, ki utóbb nyomdaengedélyért folyamodott és 3489/1839. szám alatt szabadalomlevelet nyert.

A kort jellemzi a kihirdetés alkalmával a szabadalomlevélre rávezetett megyei záradék, a melyet jónak látunk ide igtatni:

926/1840.

Felolvastatván, — melybe ámbátor ugyan a' minden Törvény nélkül behozott szabadságát bilincsekbe tartó 's a' kor kívánataihoz képest ki fejlődést akadályozó Censura, melyet a' megyei Rendes törvényének soha el nem ismervén mint sérelmet több rendbeli követi utasításaikba megszüntetetni kívántak megemlítve van; mind azon

¹ 1899. évf. 361. l.

által azon édes reménytől vezéreltetve, hogy a Nemzetnek a' Censura eránti sérelme a sajtó szabadság eránt hozandó törvényel orvosolva lesz; — jelenleg ezen ovás mellett e királyi szabadíték levelet ki hirdettetik. Költ az ezer nyolcz száz negyvenedik esztendő Bójtmás hava 5-én s több napokon folytatva tartatott Tekentetes Nemes Bihar Vármege közgyüléséből.

Aljegyző: Stankovits György.¹

Tichy Alajos csakhamar a nyomda átvétele után újabb befektetéseket eszközölt, majd a nyomdászat terén időközben feltalált eszközöket is beszerezte és minden tekintetben gondoskodott arról, hogy a közönség igényeit tetszetős betűk alkalmazásával, bizonyos külső csín elérésével kielégítse. Tichy alkalmazta először Váradon a gyorssajtót és így a felmerülő apró nyomtatványokat nemcsak jól, hanem gyorsan is elkészíthette. Különösen a város és megye foglalkoztatta ily munkákkal, de e mellett a posta és más állami intézmények is felkeresték, mert akkor még minden hivatal ott dolgoztatott, a hol a legközelebbi nyomdát érte. Gyakran heteken át éjjel-nappal forgott a két gyorssajtó és így rövid idő alatt sikerült is Tichy Alajosnak némi vagyonra szert tenni. E mellett segédei is igen kedvelték, mert mint több fenmaradt kedélyes adoma bizonyítja, alkalmazottait gyakran anyagilag is támogatta és ha a nyomdának sikerült nagyobb bevételre szert tenni, ebből a heti elszámolás alkalmával segédeinek is juttatott.

1839-től 1862-ig, tehát 23 év alatt, míg a nyomdát vezette, körülbelül 160 mű jelent meg Tichy Alajosnál, A legtöbb könyv ismét csak helyiérdekű, alkalmi mű, bár van olyan nyomdaterméke is melynek czímlapján *Lauka* Gusztáv, *Szaniszló* Ferencz, a későbbi püspök, *Szacsvai* Imre, az ismert 1848-ik évi népszónok, *Haan* Lajos történetíró, *Grosz* Frigyes, a kiváló szemorvos neveit olvashatjuk. Sőt egy ízben Tichy Alajos is megpróbálkozik a versírással, kinyomatva 1843-ban Bemer püspök beiktatására írt versét.

Működése idejére esik a sajtószabadság behozatala, de ennek hatása alatt vajmi kevés oly nyomdatermék jelent meg, melyben az 1848/9-iki eszméket propagálták volna. Ezek között még leginkább figyelemreméltó *Bárdocz* János »Polgári szózat a néphez« című füzete és *Öröm* Miklós »Igy áll a világ« című költeménye.

¹ Először közölte Firtinger. Ötven esztendő a magyarországi könyvnyomtatás közelmúltjából című művében.

Sok alkalmi vers jelent meg amaz alkalomból, hogy 1857-ben I. Ferencz József először volt Nagyváradon.

Mikor Tichy Alajos 1862. július 18-án, 53 éves korában meghalt, fia Ákos vette át a nyomdát.

Tichy Ákos világlátott ember volt. Három évi tanulás után felszabadult és nyakába vette a világot, gyakran gyalog járva városról-városra. Előbb Bécsben, utóbb hosszabb ideig Lipcsében, majd rövid időközökben Hamburgban, Berlinben, Bremában dolgozgatott. Bejárta Angliát, huzamosabb ideig időzött Londonban, míg utóbb Franciaországba került. Haza jövén átvette atyja üzletét. Nagyváradnak tisztelt polgára volt; részt vett a társadalmi életben, érdeklődött a közügyek iránt, sokat buzgólkodott a tűzoltói intézmény fölvirágoztatása körül. Tizenkét éven át vezette kellő szakértelemmel a nyomda ügyeit. De utóbb a jóbarátok és közügyek miatt elhanyagolta teendőit is. 1868 óta erős konkurencziával kellett küzdenie, a sokkal modernebb felszerelésű Hügel-nyomda háttérbe szorította az övét; megdöbbenve látta lassú pusztulását annak az ősi kenyéradó könyvnyomtató intézetnek, a mely apáról fiúra szállott és egyik tényezője volt Nagyvárad városa kulturális haladásának. Nyomdája hova tovább mind inkább értéktelenebbé vált, betűi elkoptak, elavúltak, a német (fractur) betűk, miből több volt mint a latinból, holt tőkévé lettek és ezeket, potom áron kellett mint hasznavehetetlen betűket értékesíteni.

Ily körülmények közt, 1874-ben kénytelen volt a nyomdát Hollóssy Lajosnak átadni.

A Tichy-nyomda ez időbeli működéséből leginkább figyelemreméltó, hogy 1862-ben itt nyomatták az első nagyváradit lapot a »*Bihart*,« melynek Györffy Gyula volt a szerkesztője. Volt ugyan ezt megelőzőleg is Biharmegyében lap, már 1842-ben indult meg a »*Debreczen—Nagyváradit Értesítő*,« Balla Károly szerkesztésében, de a szerkesztő nem bírta lapját megkedveltetni a közönséggel s az rövidesen megszűnt.

Ugyancsak e nyomdában lett nyomtatva eleinte a második »*Bihar*,« mely 1867. június 15-én indult meg Sólyom Fekete Ferencz szerkesztésében. Utánna Juhász Gyula, majd rövid ideig a későbbi laptulajdonos Hollossy Lajos, utóbb Tausek Ferencz, a fuzio után pedig, mikor a szabadelvű párt közlönye lett, Riskó János, végül pedig Gyalókay Lajos volt a lap szerkesztője. Előbb

hetenkint kétszer, utóbb 4-szer, majd 1878-tól kezdve hetenként hatszor jelent meg.

1868-ban Hügel Ottó nyitott Váradon nyomdát. Hügel már 1861-ben Váradon telepedett le, megvette Moll Gusztáv 1858-ban alapított kőrajznyomdáját; majd 1862. tavaszán könyv-, mű- és zeneműkereskedés és kölcsön könyvtár állításához kért jogot, de erre nem kapott engedélyt, mert a királyi helytartó, tekintettel a létező könyvkereskedésekre, ezt feleslegesnek találta. Hügel azonban nem nyugodott és 1862. június havában megvette 1200 forintért Demjén József könyv- és papirkereskedését, 1863-ban könyvkötői ipartüzletre kapott engedélyt, s végre 1868-ban könyvnyomdát alapított.¹

Alig vette át a nyomdát, 1868. május 2-án megindította dr. Sipos Árpád szerkesztése mellett dr. Báttaszéki Lajos főmunkatárs támogatásával a »*Nagyvárad* Lapok«-at, mely hetenkint kétszer, szerdán és szombaton jelent meg kis ivrét alakban. Ez a lap volt a nagyváradai Kereskedelmi Csarnok hivatalos közlönye is, de azért már 1870 június 30-án megszűnt, hogy helyet adjon a mai nap is fennálló »*Nagyvárad*« című független irányú napilapnak.

A Hügel-nyomda idejében még két tekintélyes nyomdája volt Nagyváradnak.

Az egyik, mint már említettük, a Tichy-nyomda folytatása, mely előbb *Tichy és Hollóssy* társas cég, majd utóbb *Hollóssy* Lajos végre pedig *Hollóssy* Jenő neve alatt állott fenn. *Hollóssy* Lajos nem volt szakember. 1846-ban mint könyvkötő telepedett meg Nagyváradon, hol utóbb könyvkereskedést is nyitott. Majd mikor Tichyért jótállott és tetemes veszteségek érték, átvette ennek nyomdáját. De tönkre jutva, átadta Jenő fiának, a ki azonban szintén nem tudott boldogulni és 1882-ben átadta ifj. Berger Sámuelnek.

Ifj. Berger Sámuel az elhanyagolt nyomdát újból felszerelte, modern gépekkel látta el és ma 14 munkással dolgozik igen csinos, izléses munkákat készítve. Kiadásában jelent meg *Endrödi* Sándor és dr. *Várad* Zsigmond Lapja: a »*Magyar Szó*« (1890. decz. 1. — 1891. febr. 28.) *Gesztesi* Ödön és *Niedermann* Antal

¹ Láng József, A »*Nagyvárad*« huszonhat éve. Nagyvárad, 1896.

»*Gyorsírászati Lapok*« című folyóirata, *Nogáll* János, »*Katholikus Híttérjesztési Lapok*« című füzetes vállalata, *Winkler* Lajos »*Népnevelési Közlöny*«-e és 1898. óta a részjegyekre alapított »*Nagyvárad* Napló.«

1874-ben Laszky Ármin nyitott nyomdát. Szakképzett nyomdász, ki Emich Gusztáv, majd pedig az Athenaeum nyomdájában működött. 1870. februárjában jött Váradra, hol mint Hügel Ottó nyomdai művezetője 1874 augusztus 10-éig volt alkalmazva. Ekkor kilépett és önálló könyvnyomdát alapított, mit 1878-ban papirkereskedéssel kötött össze, 1895-ben pedig külön helyiségben könyvkereskedést nyitott.

Nyomdájának felszerelése: 2 gyorsajtó, 1 kézi sajtó, 1 amerikai sajtó, 1 vágógép, 1 drótfűző, 1 karton vágógép, 1 stereotipia és segéd gépek, 1 simitógép. Alapításakor 8 segéd volt alkalmazva, ma személyzete 32 személyből áll. Alapításakor 10 bál, ma 200 bál papir kerül feldolgozás alá.

A nyomda megalapításakor indult meg a ma is fennálló »*Szabadság*« című lap, mely az első évben hetenkint 4-szer, 1875-ben hetenként 5-ször, 1876-tól kezdve naponta jelent meg. 1900-ban kísérletet tett, mint estilap, de utóbb ismét mint reggeli lap jelent meg.

E nyomdában lett nyomtatva a »*Régészeti és Történelmi Közlöny*« (szerk. ifj. Gyalokay Lajos), »*Szünóra*« (szerk. Laszky Tamás), »*Nagyvárad* Közvetítő és Híradó« (szerk. Gyenes Antal), »*Csarnok*« és »*Salon*« (mindkettő a »*Szabadság*« melléklapjai).

Hügel Ottó 1890-ben elhalván, nyomdája 6500 frtért Láng József tulajdonába ment át. A nyomda leltári értéke 1890-ben az átvételkor 9000 frt, a mai értéke, felszerelve a legmodernebb gépekkel, betűkkel, az 1898-ban alapított könyv- és papirkereskedéssel együtt 43,000 frt. A nyomda 1890-ben 14 személyt foglalkoztatott 109 frt heti bérrel; ma 34 személy van alkalmazva 250 frt heti fizetéssel. 1890-ben a papírfogyasztás értéke 3380 frt, ma 11450 frt.

Figyelemre méltó működést fejt ki *Sonnenfeld* Adolf nyomdája, melyet még atyja alapított 1856-ban és eleinte kizárólag kő- és dombornyomással foglalkozott. Ennek halála után (1886.) fia a legmodernebb gépekkel szerelte fel a nyomdát, összekötve

azt papirkereskedéssel is. Jelenleg kizárólag akcзиденéz (finomabb) munkát készít és 9 munkást foglalkoztat. A nyomda felszerelése: 1 Bachrach levélfejnyomó gép, 1 Frankenthali gép, 1 lipcsei próbát gép és 1 Libethini gyorsajtó. Néhány évvel ezelőtt különösen Erdélybe szállított nagymennyiségű nyomtatványt és több állami hivatalnak volt szállítója.

1889-ben alapították a *Szigligeti-nyomdát*, mely azonban sohasem virágzott; tulajdonosai kénytelenek voltak a részvénytársasági alapon teremtett nyomda felszámolását kimondani. A leltár kedvezőtlen eredménye következtében jónak látta Déri János megváltani és a saját neve alatt tovább folytatni. Utóbb e nyomda Déri és Boros czég alatt állott fenn; 1898-ban Boros Jenő megvette és a nyomdát egyedül folytatta, felszerelve 1 amerikai gyorsajtóval és 1 ikerkörforgó géppel. Jelenleg 7 szedőt, 1 gépmestert, 6 tanulót és 5 leányt foglalkoztat. 1899-ben nagyobb papirkereskedést is nyitott, 1900 június 15-én Halász Lajos szerkesztésében megindította a *„Nagyváradí Friss Ujságot“*, míg 1900 november 1-én Richtzeit Arthur szerkesztése mellett e nyomdában készül a *„Koloszvári Friss Ujság“* is.

A nagyobb nyomdák közt alapításra legfiatalabb a *Szt. László nyomda*, mely 1894 november 4-én indult meg. Alapítói a nagyváradí káptalan és az egyházmegyei papság. A szükséges tőkét részvénytársasági alapon adták össze. Az alapítás czélja egy napilap megindítása. A nyomda munkásainak száma megindulás óta változatlanul tizenhat.

E nyomdában jelennek meg a *Tiszántul napilap*, »*Vulturul*«, »*Népnevelési Közlöny*« kéthetenként, »*Kath. Híttérjesztés Lapjai*« havi és »*Képes Missio Könyvtár*« évnegyedes folyóiratok.

E nyomdákon kívül még a következők működnek Váradon: Fiedler M. (könyomda), Freund Lajos és társa (leginkább héber betűs nyomtatványokat állít ki) Helyfi László, Hönig Józsefné, Neumann Vilmos (itt jelenik meg 1900 október óta a *Nagyváradí Színházi Lapok*« Kaczér Vilmos szerkesztésében) Pauker Dániel (e nyomdában jelent meg dr. Bättaszéki Lajos vegyestartalmu napilapja a »*Biharmegyei Közlöny*« 1871-ben) és Rákos Vilmos utóda (Adler Béla). E nyomdáknak azonban nincsen nagy jelentőségük. Leginkább apró, üzleti nyomtatványok készítésére

szorítkoznak és leggyakrabban csak a közönség napi szükségleteinek fedezésére törekednek.

Visszapillantva a letűnt század nyomdászatára, el kell ismerünk ennek fokról-fokra való haladását. Már a Tichy-család működése idején kiválnak a váradi nyomdatermékek csinos betűikkel, ízléses díszekkel. 1868-ban megindul e téren is az egészséges verseny és Hügel Otto helyesebb irányba tereli a nyomdászatot. S itt kezdődik a nagyváradi nyomdászat igazi fejlődése. A mit a technika vívmánya, gépek, betűk, nyomás terén, a főváros felmutathat, azt mind meghonosítják a mindinkább szaporodó nagyváradi nyomdák. Számban is gyarapodva, irodalmi életet teremtenek. A nagyváradi kiváló írók, leginkább hírlapírók és tanárok, most már Váradon nyomatják műveiket és törekvéseik elérésére, az irodalom fejlesztésére megalakítják a nagyváradi »Szigligeti Társaság«-ot (1891.), a vidék e nagytekintélyű irodalmi társaságát. A mindinkább szaporodó írók nyomán mindjobban fellendül a hírlapirodalom. Ez maga után vonja a nyomdák üzemének kiterjesztését. Ugy hogy ma Nagyvárád e tekintetben vidéki városaink között első helyen áll.